

Ekon.dr Catharina von Koskull är biträdande professor vid institutionen för marknadsföring vid Vasa universitet.

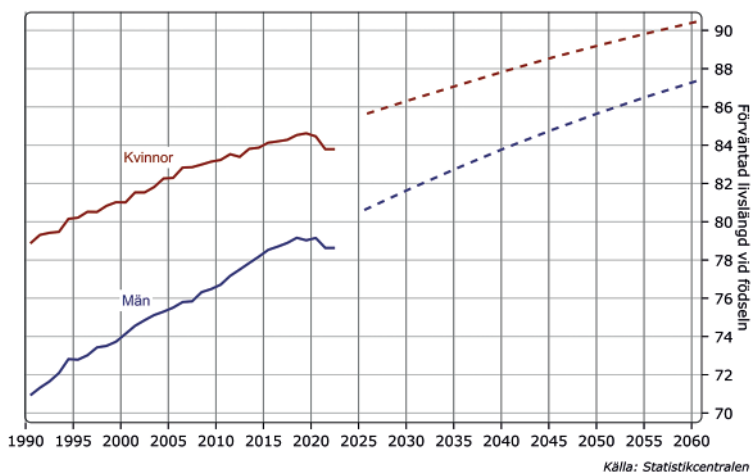

Bo hemma så länge som möjligt eller flytta till ett äldreboende – låt de äldre tala för sig själva

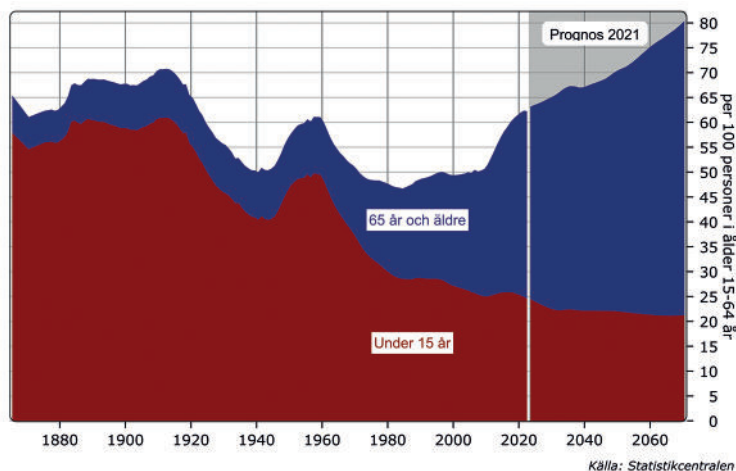
Regeringens mål är att äldre ska bo i sitt eget hem så länge som möjligt, snarare än att flytta till ett institutionellt boende; service- eller äldreboende. Detta är något som eftersträvas då trycket på välfärden sägs öka i takt med att andelen äldre personer stiger och försörjningskvoten försämras.

I sin forskning om åldrande och boende har skribenten hört många röster som ifrågasätter denna ensidiga bild om att "hemma är bäst", och kritiska röster om hur svårt det är att komma in på ett boende med personal dygnet runt.

Att åldras är oundvikligt och många av oss kan skatta sig lyckliga över att få uppleva ålderns höst. Faktum är att vi aldrig har levt så länge som vi gör nu. Antalet människor som får uppleva en högre ålder växer globalt sett, andelen som blir äldre än 80 år förväntas tredubblas mellan 2019 och 2050 (FN World Population Prospects, 2019). Vidare räknar man med att det vid år 2050 kommer att finnas mer än dubbelt antal personer över 60 år än vad det kommer finnas barn under fem år (WHO, 2020). Om vi ser till den nationella utvecklingen kan det konstateras att år 2019 hade Finland 1,2 miljoner medborgare som var 65 år eller äldre, vilket innebär att var fjärde finländsk kvinna och var femte finländsk man var 65 år eller äldre (Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2020:32). Den förväntade livslängden har sedan början av 1950-talet ökat från cirka 60 år till runt 80 år idag och är därmed dubbelt så hög som i slutet av 1800-talet. (Forsgård, 2020). Cirka var hundra finländare är

Figur 1. Den förväntade livslängden för en nyfödd efter kön 1990–2020 och prognos fram till 2060. Coronaåren ger ett litet brott i den stigande kurvan.

Figur 2. Demografisk försörjningskvot 1900–2020 och prognos fram till år 2070. Antalet personer yngre än 15 år samt 65-åringar och äldre per 100 personer i arbetsför ålder.

idag 90 år eller äldre (Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2020:32). Samtidigt har nativiteten sjunkit kraftigt sedan 2010-talet och är nu rekordlåg.

Oberoende av uppskattningar och siffror kan det konstateras att vi på grund av ökande livslängd i kombination med låga födelsetal genomgår en betydande demografisk strukturförändring då äldre människor utgör en allt större andel av befolkningen.

Denna förändring utmålas ofta i negativa termer där den växande andelen äldre personer framför allt ses som en belastning på ekonomier och välfärdssystem, uttryckta i välbekanta metaforer som "demografisk tidsbomb" (Magnus, 2012) eller som "silver/grå tsunami" (Barusch, 2013). Prognoserna lovar stora ekonomiska ut-

maningar. I en nyligen utkommen publikation *Hållbar välfärd* av Social- och hälsovårdsministeriet framgår till exempel: "Den åldrande befolkningen utgör en särskild utmaning för den offentliga ekonomins hållbarhet. Pensionsutgifterna samt utgifterna för hälso- och sjukvård och omsorg för äldre kommer att öka avsevärt under de kommande åren. Samtidigt som det tryck de ökade utgifterna orsakar minskar befolkningen i arbetsför ålder, vilket innebär en försämrad försörjningskvot och utmaningar med att finansiera systemet för social trygghet" (Social- och hälsovårdsministeriets publikation 2023:7).

Även om den demografiska förändringen har betydelse är det viktigt att mitt bland dessa mörka makroekonomiska utsagor inte tappa fokus på den enskilde äldre individen och dennes väl-

färd eller välbefinnande. Det är alltså viktigt att höra de röster som berörs och som anses utgöra den demografiska "utmaningen" för välfärden. Särskilt relevant är detta inom marknadsföring och konsumentforskning, eftersom äldre konsumenter i största allmänhet är underrepresenterade inom detta forskningsområde, och framför allt gällande tjänstekonsumtion inom hälsa och omsorg. Vidare tenderar konsumentforskningen att förlita sig på och samla data från andra familjemedlemmar eller vårdpersonal istället för att låta de äldre vuxna tala för sig själva (Gentry, Philips and Barnhart, 2014). Ett sådant tillvägagångssätt diskriminerar en stor och växande del av befolkningen, för att inte säga marknaden. Äldre personers röster och erfarenheter utgör ju grunden för att bättre kunna tillgodose behov inom denna heterogena målgrupp.

Tjänster för äldre i hemmet prioriteras

I denna artikel kommer jag att fokusera på äldre personers erfarenheter och upplevelser kring regeringens mål att man ska bo i sitt eget hem så länge som möjligt. Jag kommer även att ta upp några konsekvenser detta mål har för den enskilde äldre individen, men även för andra äldre personer.

Inom ramen för så kallat aktivt åldrande (WHO, 2002) förespråkas "ageing in place", det vill säga att man bör åldras i sitt eget hem, bo hemma så länge som möjligt snarare än att flytta till ett institutionellt boende; service- eller äldreboende. På svenska talar man om "kvarboendeprincipen" (Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2020:30). Detta är något som eftersträvas från policy- och regeringshåll då trycket på välfärden sägs öka i takt med den stigande andelen äldre personer och den försämrade försörjningskvoten. Enligt Social- och hälsovårdsministeriet har "kvarboendeprincipen varit vägledande inom äldrepolitiken även i sådana situationer där människan behöver stöd och service regelbundet" (Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2020:30). Den nationella riktlinjen i Finland har sedan länge varit att tjänster för äldre i hemmet ska prioriteras framom boendeservice som kräver flytt. (Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2021:29)

I min forskning om åldrande och boende har

jag hört många röster som ifrågasätter denna ganska ensidiga bild eller push om att "hemma är bäst", och framför allt kritiska röster om hur svårt det är att komma in och få bo på ett boende med personal dygnet runt, "man måste ju vara mer eller mindre halvdöd" som en äldre dam på 92 år uttryckte det. I den nyliberala policyns fotspår om aktivt åldrande (WHO, 2002, 2023) har villkoren och tillgången till omsorgstjänster och framför allt boende med personal dygnet runt blivit alltmer restriktiv, ansvaret för att tillgodose de behov som kan tänkas uppstå i en högre ålder har alltmer kommit att hamna på den äldre konsumenten själv, dennes anhöriga eller andra frivilligarbetare. I detta hänseende ses även ny digital teknologi som en lösning som kan minska på den "kostsamma" mänskliga delen av omsorgstjänster i hemmet.

"I min forskning om åldrande och boende har jag hört många röster som ifrågasätter denna ganska ensidiga bild eller push om att 'hemma är bäst', och framför allt kritiska röster om hur svårt det är att komma in och få bo på ett boende med personal dygnet runt, 'man måste ju vara mer eller mindre halvdöd' som en äldre dam på 92 år uttryckte det."

Till exempel lanserade Social- och hälsovårdsministeriet *Programmet för artificiell intelligens och robotik i välfärden – Hyteairo*, (23.8.2018–31.12.2021) och *Programmet Teknologi för hemmaboende seniorer – Kati*, (1.9.2020–30.6.2023). Inom ramen för det första Hyteairo-programmet kartlades vilka olika typer av digitala lösningar som redan fanns implementerade inom hemvården och vilken form av digital teknologi man skulle kunna tänka sig att använda och implementera i välfärdsområdena. Inom ramen för det senare Katiprogrammet har målet varit att vida-

re främja utnyttjandet av ny teknologi för hemmaboende, hemvård och tjänster som tillhandahålls i hemmet.

Den övergripande tanken har varit att utifrån den senaste teknologin utveckla nya verksamhetsmodeller och tjänster för att upprätthålla funktionsförmågan och välbefinnandet hos äldre personer som bor hemma, stödja självständigt och tryggt boende, främja tjänster som tillhandahålls i hemmet samt att förbättra hemvårdspersonalens arbetshälsa och minska belastningen. Målet är att implementeringen av ny teknologi i hemmet främjar både den äldre hemvårdskonsumenten och dess personal samtidigt som social- och hälsovårdskostnaderna dämpas. (Se THL:s webbplats/Forskning och utveckling/Hyfteairo-respektive Kati-programmen)

I följande stycken tar jag upp några centrala aspekter som äldre personer själva poängterat har betydelse för var de vill eller valt att bo: trygghet, ensamhet och socialt umgänge samt upplevelse av att vara till "belastning" för andra.

Trygghet är A och O

När man känner att man inte själv kan hantera vardagen på samma sätt som tidigare och att man behöver en hjälpande hand kommer ofta osäkerheten smygande. Att falla är exempelvis något som många oroar sig för och är en av de främsta orsakerna till varför man inte vill bo ensam i sitt eget hem längre. Stödtjänster eller hemvård räcker inte alltid till för att motverka den starka känslan av otrygghet, utan man vill ofta veta att det finns stöd tillgängligt dygnet runt. Detta speglas i följande citat av en äldre kvinna på 92 år, som efter flertalet fall i sitt eget hem flyttat in till ett serviceboende.

"Gärna sku man bo hemma, men då måste man ju ha någon där *hela* tiden och nåt sånt alternativ finns inte. Jag klarade mig inte hemma ensam längre."

En annan kvinna, vi kan kalla henne Edith, har också erfarenhet av hur otryggt det kan vara att bo hemma ensam.

”Jag fick en blodpropp i benet och det gick så långt att jag tappade känslan, helt och hållet, och så ringde jag till ambulansen, jag bodde naturligtvis ensam, och då var jag nittio, och di svarar att: – jaha det är i benet, då tar det åtminstone tjugo minuter!, och man blir så skrämmd när det blir blått för jag hade hört att man sen kanske måste amputera om det pågår för länge den där förstrockningen, eller att det rutschar till hjärtat!”

Edith berättade att hon senare fått höra att vid ambulansutryckningar utgår man från en bedömning av hur akut fallet är och att gällande just blodproppar beror det på var i kroppen den sitter. Kategorin ”benen” är således inte lika akut som till exempel blodpropp i hjärnan. Just tanken att man kan få hjälp, att den finns ”utanför dörren”, är något som värderas högt bland de som bor på serviceboenden eller som Edith uttrycker det:

”Ringer man här genom att dra i snöret så kommer de ju bums!, så att jag talar varmt för den här formen av åldringsvård. Jag tror inte att de är lyckligare för att de är hemma och jag tycker politiker förstorar den där lyckan av att få vara i eget hem.”

Stina, 87 år, tycker inte om att behöva ”be om hjälp med allt”, men menar samtidigt att hon känner sig trygg på det serviceboende där hon bor framför allt nattetid då där finns personal som vakar över henne.

”Man känner sig så dum när man är tvungen att be om hjälp med allt. Nog var det svårt i början och nog är det svårt ännu också. Inte är det så lätt, att vara beroende av andra hela tiden, men det är därför som jag är här. Om jag inte skulle vara beroende av hjälp så skulle jag vara hemma. Det har jag sagt åt dem [nattpersonalen] att man känner sig trygg när de vakar över en. Och båda säger ’om det är nånting så ring bara så kommer jag’. Tänk, bara de små orden.”

De som bor hemma ensamma menar att just rädslan av att inte ha en mänsklig hand att hålla i då olyckan är framme, eller tiden annars är inne, är bland de värsta tänkbara scenarier. Marianne, 81 år, har god erfarenhet av hemvård då denna hjälpte hennes man, men trots det kan

hon inte, efter det att han gick bort, tänka sig att bo ensam hemma med stöd av hemvård.

”Ja, det är klart att när man är ensam och börjar bli sämre så är det ju helt klart tryggare att bo så här. Det är ju alldeles åt skogen att människor blir liggande i sina lägenheter ensamma och det blir inte alls billigare för samhället heller. Så att, det är fullständigt horribelt. Jag vet att den hemvårdsgrupp vi hade som var kommunal som kom till min man så var känd i hela västra och norra Helsingfors för att vara den bästa gruppen. Men det var då. Det är fyra år sedan. Jag kan inte säga hur det är idag. Jag var mycket nöjd med dem, men då fanns ju även jag där. Jag var själv med och hjälpte min man och de skötte om annat. Men, jag har ju hört förskräckliga historier om hur det blir då folk måst ligga ensamma.”

Vidare menar flera att det känns otryggt då det är flertalet *olika* personer från hemvården som kommer och utför olika tjänster.

”Det kommer många olika personer som gör olika saker... och det är varje gång olika. Det är inte samma person som kommer två dagar, och då ska man ge nycklar åt dem allesamman och de ska alla kunna komma och gå, nej vet du det går inte för min del, jag har ingen trygghetskänsla på det viset, så att det är det enda raka att flytta till ett serviceboende (Vera, 92).”

”Stödtjänster eller hemvård räcker inte alltid till för att motverka den starka känslan av otrygghet, utan man vill ofta veta att det finns stöd tillgängligt dygnet runt.”

Ensamhet och umgänge

Ofrivillig ensamhet (härefter *ensamhet*) kan ses som vår tids pest eller epidemi. Ensamhet kan definieras som subjektivt obehag, till och med lidande, som uppstår på grund av en diskrepans mellan önskvärt och upplevt socialt samman-

hang (Jeste et al., 2020). Forskning visar att det finns ett nära, men komplext samband mellan ensamhet och att bo ensam i sitt hem (Cattan et al., 2005). Min forskning visar att många äldre vuxna som bor på serviceboende uppskattar möjligheten att umgås och kunna socialisera sig med andra på boendet.

”Jag menar här kan man ju gå, man går till måltiderna här och vill jag ha sällskap så kan jag ju, till alla måltider träffar man ju nån (Inga, 91 år).”

Även om det finns möjlighet till att socialisera sig, har kvarboendeprincipen visat sig även ha negativa konsekvenser för det sociala umgänget på serviceboenden. Många äldre vuxna som bott under en längre tid på serviceboenden menar att de ser en klar trend i att de äldre nyanlända till boendet är i sämre skick. Detta påverkar även möjligheten till att skapa nya kontakter att umgås med.

”De nya som kommer hit de är ju betydligt äldre och i betydligt sämre skick än tidigare. Det har tutats i oss här i Finland att man ska bo hemma med den påföljden att alla bor hemma så länge de kan och sen när de inte kan det så är de int så roliga mera. Att det upplever jag så ledsamt det där att det inte kommer nya lite yngre människor hit att man får lite mera sällskap liksom (Gun, 85 år).”

Detta styrks även av äldre vuxna som ännu bor i eget hem och som gärna skulle vilja flytta till ett serviceboende, men som inte kommer in eftersom de inte är tillräckligt sköra. Det som är avgörande för om man som äldre vuxen kan flytta in på ett serviceboende är framför allt den fysiska och kognitiva funktionsförmågan, det vill säga att den enskilde individens upplevelse av otrygghet eller den sociala biten väger mindre hos beslutsfattarna. Detta trots att forskning visar ett starkt samband mellan ofrivillig ensamhet och ohälsa som till exempel depression. Att allt fler av de äldre vuxna som bor på serviceboenden av olika anledningar är i ”sämre skick” har även betydelse för rekreation som till exempel utflykter et cetera.

”Det har jag märkt, det är en väldig skillnad

att när jag kom hit så gjordes det väldigt mycket utfärder och allt möjligt sånt där. Och det har minskat oerhört, helt enkelt för att då, för tre år sen var det bara några som gick med rullator. Resten gick på egna ben så att säga. Och nu går ju 75 procent nästan med rullator. Och de vill int fara nånstans så det blir ingenting mera av riktigt såna där utfärder ... Naturligtvis har folk blivit äldre, *men att också de som kommer in här nu är i sämre skick än vad de var som kom in då tidigare* (betoning av författaren). Det sku vara roligt att fara men att nu förstår jag mycke väl de där som har problem att ta sej in i en buss och ut ur en bil och så vidare, att de int vill fara (Elsa, 93 år).”

De alltmer restriktiva kriterierna för att komma in på ett boende påverkar således även de som redan bor på serviceboenden. I *Serviceguide för äldre 2023–2024*, utgiven av Helsingfors stad, kan man läsa följande: ”Serviceboende är avsett för personer som behöver omfattande omsorg och vård dygnet runt, och som inte med hjälp av olika stödformer klarar sig hemma”. Med andra ord tycks dörren till den offentliga sektorns serviceboende vara stängd för de äldre personer som ”enbart” känner sig otrygga eller ensamma i sina hem och som inte uppfyller de restriktiva kriterierna på omfattande omsorgsbehov dygnet runt.

”Många äldre vuxna som bott under en längre tid på serviceboenden menar att de ser en klar trend i att de äldre nyanlända till boendet är i sämre skick. Detta påverkar även möjligheten till att skapa nya kontakter att umgås med.”

Vill ej ”belasta” andra

En tredje aspekt som går i diametralt motsatt riktning till tanken att man som äldre ska bo kvar hemma så länge som möjligt är det faktum att många äldre personer känner att de inte vill belasta andra, oftast deras barn. Då Emma, 89

FOTO: FONDS

år, till exempel, ännu bodde hemma kämpade hon med blotta tanken att "behöva besvära" sina barn då hon behövde hjälp i vardagen.

"Jag har svårigheter med balansen och är helt beroende av rullator. Jag bodde ensam och att klara att gå till butiker om det var dåligt väder och snö och annat så det klarar man inte mera med en rullator, så att det var mina barn, jag blev beroende av att de hjälpte, av vad de hämtade, släpade. Min dotter, hon kommer mycky gärna, inte är det fråga om det, men det tog henne tjugofem minuter att köra och så var det tjugofem minuter tillbaka hem, så att praktiskt taget en timme, för att hämta åt mej ett bröd kanske, alltså det kan jag inte gå med på. Jag kan absolut inte utnyttja mina barn på det sättet, det är helt emot min läggning!"

Alice, 91 år, hade fallit hemma och varit på sjukhus och efter det kände hon att hon absolut inte ville bo ensam hemma längre.

"Jag vill inte besvära min dotter att börja sköta mej, herregud, hon kom ju till sjukhuset varje dag och undrade att behöver jag mat? Hon vet precis, jag känner henne, hon skulle bara ha kommit varje dag hem till mig, nej, nej och sen, här är man ju trygg också och min dotter behöver inte oroa sej för mej. De var utomlands här i höstas och det skulle hon inte ha gjort annars om jag skulle ha bott hemma, jag känner henne."

I och med att äldre personer uppmuntras att bo hemma så länge som möjligt är det många närstående som stödjer i vardagliga bestyr, men även som deltar i deras vård. För att bo på ett serviceboende i offentlig regi förutsätts att just närståendevården (samt hemvård och andra tjänster) har först utretts och provats. På det statliga Institutet för hälsa och välfärds (THL) hemsidor kan man läsa följande: "Det nationella målet är att äldre personer ska kunna bo hemma och få den service de behöver där. Långvarig heldygnsvård ges först när det finns grundad anledning till det och det inte går att bo hemma ens med intensiv hemvård" (<https://thl.fi/sv/web/aldre/servicefor-aldre-forandras>). Det är uppenbart att även denna aspekt, det vill säga att äldre personer som *känner* att de inte vill "belasta" sina anhöriga, *inte* räcker långt i fall denne önskar bo på ett boende. Faktum är att alla tre ovanstående aspekter tillsammans inte är tillräckliga som kriterier eller orsaker för att få flytta in på ett boende i offentlig regi.

"Vem bestämmer vad som är tryggt boende? Lyssnar handläggare och beslutsfattare tillräckligt på den äldre personen ifråga?"

Sammanfattningsvis, ”principen är att äldre personer har rätt att bo hemma även när funktionsförmågan är bristfällig så länge som det kan genomföras på ett tryggt sätt med hjälp av stöd och tjänster” (Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2021:29). Frågan är om detta är en *rätt* eller om det blivit ett *tvång* där alla möjligheter att kunna bo hemma noggrant ska prövas och utredas innan något annat boende kan komma i fråga? Vem bestämmer vad som är tryggt boende? Lyssnar handläggare och beslutsfattare tillräckligt på den äldre personen ifråga? Ges den äldre möjlighet att delta i och påverka planeringen och genomförandet av de tjänster som denne konsumerar? Gertrude, 87 år, svarar delvis på dessa frågor:

”Förr klagade alla på att de vill bo hemma, men egentligen vill verkligen inte alla det och det kan vara svårt när de äldre inte alltid kan tala för sig själva.”

Referenser

- Barusch, Amanda (2020). Affärsvärlden, <https://www.affarsvarlden.se/artikel/silverekonomin-6984032>.
- Cattan, M., White, M., Bond, J. and Learmouth, A. (2005). Preventing social isolation and loneliness among older people: a systematic review of health promotion interventions. *Ageing and Society*.
- Gentry, J., Phillips, L. and Barnhart, M. (2014). Everyday consumption and perceptions of oldness: Barnhart and Penalosa Extended, in *LA - Latin american advances in consumer research*, Vol. 3, Eva M. González and Tina M. Lowrey, eds. Duluth, MN: Association for Consumer Research.
- Helsingfors stad (2023). Serviceguide för äldre 2023–2024.
- Jeste, D.V., Lee, E.E. and Cacioppo, S. (2020). Battling the modern behavioral epidemic of loneliness: Suggestions for research and interventions, *JAMA Psychiatry*. June 01; 77(6).
- Magnus, George (2012), *The age of aging: How demographics are changing the global economy and our world*. London: Wiley.
- Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2021:29 Uppföljning av Madrid international plan of action on ageing, Finlands uppföljningsrapport 2018–2022.
- Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2020:30. Kvalitetsrekommendation för att trygga ett bra äldreboende och förbättra servicen 2020–2023: Målet är ett äldrevänligt Finland.
- Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2020:32. Nationellt åldersprogram fram till år 2030: För ett ålderskunnigt Finland.
- Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2021:29. International plan of action on ageing: Finlands uppföljningsrapport 2018–2022.
- Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2021:38. Framtidens tjänster som stöder boende hemma för äldre 2022–2023, Mål och projekthandbok, Satu Karppanen.
- Social- och hälsovårdsministeriets publikationer 2023:7. Hållbar välfärd: Social- och hälsovårdsministeriets tjänsteinlägg om utmaningar under den kommande regeringsperioden och hur lösningarna ska riktas.
- United Nations (2013). Towards a comprehensive and integral international legal instrument to promote and protect the rights and dignity of older persons. New York (A/RES/67/139).
- United Nations (2019), Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World population ageing 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/430).
- United Nations (2020). Followup to the second world assembly on ageing. New York (A/RES/74/125).
- World Health Organization 2002). Active ageing: A policy framework. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/67215>
- World Health Organization (2023). Healthy ageing and functional ability. <https://www.who.int/newsroom/questions-and-answers/item/healthy-ageing-and-functional-ability>